

BOD PÉTER ÁKOS

Esszé a gazdasági szuverenitásáról

A görög államcsőd elkerülése érdekében az adós állam kormánya és a hitelezői oldal között olyan megállapodás született 2015 júliusában, amelynek feltételei mélyen érintik a görög állam működését, a kormányzati döntéshozatalt, vagy amint rengeteg kommentátor kimondta: a görög szuverenitást. A gazdaságpolitikát érintő hitelfeltételek előírása azonban nem valami példa nélküli, rendkívüli ügy, hiszen a Nemzetközi Valutaalap (IMF) által sürgősségi helyzetben nyújtott készenléti hitelek is részletes, módszeresen számon kért gazdaságpolitikai kondíciók fejében nyújtják.¹ Ez esetben azonban, a rövid időn belül immár harmadik mentőcsomag keménysége, a megelőző politikai események (a korábbi hitelkondíciókról tartott népszavazás, annak kimenete), a hitelért folyamodó kormány nyilvános megszólalásainak hangneme és tartalma mind azt az állítást támasztják alá, hogy egy pénzügyi válságba csúszott ország hatóságai külső tényezők által diktált, kikényszerített lépésekre kényszerülnek. Ezt fejezi ki az a szóhasználat, amely szerint az adott helyzetben beszűkült az érintett ország gazdasági szuverenitása.²

A görög adósságválság esetében mégsem egyszerűen egy újabb államcsőd vagy annak elkerülése volt a tét. Jelzi az ügy fontosságát, hogy tucatnyi európai pénzügyminiszter és kormányfő heteken keresztül roppant intenzíven tárgyalt, egyeztetett, ülésezett a görög ügy megoldásán. Ha görög oldalról nemzeti függetlenségük, önrendelkezésük, szuverenitásuk sérelmeként élhetnék meg a hitelezői diktátumot, a hitelt és egyéb pénzügyi támogatást nyújtó Európai Unió tagállamaiban szintén felmerülhetnek a nemzeti érdek és a nemzeti szuverenitás vonatkozásai olyan összefüggésben, hogy miért is kell(ene) a lett, szlovák vagy a német államnak az uniós tagság (illetve közelebbről az euró-övezeti tagság) ténye következtében anyagi támogatást nyújtania egy más tagországnak, ez esetben Görögországnak. Ha úgy tetszik: nemzeti érdekek feszültek nemzeti érdekeknek, kormányok és parlamentek voltak kénytelenek

¹ Formailag nem sérül a hitelért folyamodó állam gazdasági szuverenitása, mivel az IMF által elvárt hitelfeltételeket maga a hitelt igénylő fél terjeszti a hitelnyújtó döntéshozó testülete elé a két fél közötti szakmai majd döntéshozói szintű megbeszélések lezárásakor. Tartalmilag azonban mégis csak az a helyzet, hogy az IMF mint végső hitelező maga dönti el, hogy milyen gazdaságpolitikai döntések elfogadtatása (kikényszerítése) esetén látja biztosítotttnak a nyújtott hitel megtérülését.

² A konkrét adósság-ügy kialakulását és a 2015. júliusi hitelnyújtói feltételek kialakulásáig elvezető útról jó leírást ad FÓRIS GYÖRGY: A görög ügy sokkal többről szól. 2015. július 14. http://brux.blog.hu/2015/07/14/a_gorog_ugy_sokkal_tobbrol_szol (letöltve:2015.07.15.)

engedni tárgyalásos (alku-) keretekben külső nyomásnak, nemzetközi szervezet (Nemzetközi Valutaalap) illetve nemzetek feletti integrációs intézményrendszer (Európai Unió) égisze alatt.

Az alábbiakban azonban nem erről a gazdaságpolitikai, politológiai, nemzetközi jogi vonatkozásokban igen gazdag esetről lesz szó, hanem ennél kapcsán egy általánosabb kérdésről: a szuverenitás gazdasági vonatkozásai milyen okok és körülmények miatt kerültek be (ismét) a fontos kutatási, elméleti témák sorába Európában.

1. A szuverenitás iránti közgazdasági érdeklődés hullámai

A szuverenitás fogalma a jogi és politológiai szakirodalomból sosem tűnt el, de a közgazdasági viták és kutatások fókuszába csak időnkénti hullámokban került be. A gyarmatbirodalmak felbomlása és a nemzetállamok számának gyors növekedése, a második világháborút követően okkal irányította az elemzői figyelmet a nemzetközi jogi értelemben teljesen szuverén, de gazdasági erőt és így külső (és néha belső) érdekérvényesítést tekintve gyenge helyzetű államok problematikájára. Az amerikai gazdasági és stratégiai dominancia ténye miatt még az olyan középhatalomban is, mint amilyen Franciaország, vizsgálat tárgya lett a *nemzeti függetlenség és kölcsönös gazdasági függőség* – kölcsönvéve *Perroux* könyvének magyar címét.³

A következő hullámot a *globalizációs jelenségek* kifejlődése idézte elő: a globális nagyvállalatok szinte határtalannak mutakozó méretnövekedése és hatalmi gyarapodása következtében, mind inkább illúziónak kezdett látszani az önálló gazdaságpolitika folytatásának a lehetősége, sőt immár magának a nemzetgazdaságnak a fogalma is. Ebben a kontextusban, a szuverenitásnak valóban a közgazdasági vonatkozása vált kritikussá, amennyiben hatalmas anyagi, gazdasági erőt képviselő vállalatok kerülnek szembe nemzetállammal, pontosabban annak kormányával, hatóságaival: ilyenkor a formális szuverenitás nem forog veszélyben, de az állam érdekérvényesítő képessége elégtelennek bizonyulhat.⁴ Az aktív („támadó”) fél tehát a transznacionális nagyvállalat, amely a pontatlan köznyelvben *multi* néven szokott szerepelni; sokat idézett és nagy hatású művében viszont *Vernon* élesen fogalmaz, amikor az *amerikai* vállalatok nemzetközi terjeszkedéséről ír.⁵ Példájában az amerikai AT&T társaság tőkeereje,

³ PERROUX, FRANÇOIS: *Nemzeti függetlenség és kölcsönös gazdasági függőség*. KJK, Budapest, 1972. Első megjelenés: 1969, Paris.

⁴ SIMAI MIHÁLY: *A szuverenitás a XXI. század formálódó multilaterális rendszerében*. Magyar Tudomány, 103. 4. sz. 459-467.p.

⁵ VERNON, RAYMOND: *Sovereignty at Bay. The Multinational Spread of U.S. Enterprises*. Basic Books, New York, 1971.

nemzetközi forgalma testesíti meg azt a gazdasági hatalmat, amely mellett eltörpül egy kisebb vagy közepes méretű nemzetgazdaság bruttó hazai terméke. Nem új dolog ám ez: a XIX. század közepén a *Barings* Bankházat a kor hatodik nagyhatalmának nevezték, anyagi ereje és nemzetközi befolyása okán.⁶

A globalizáció és benne az amerikai vállalatok előretörése, mint a nemzeti szuverenitást fenyegető jelenség tartós *politikai* vitatéma az utóbbi évtizedekben, ám a főáramú közgazdasági gondolkodásban az 1980-as évektől a szuverenitás témája feledésbe ment. A gyors gazdasági növekedésnek, a világkereskedelem lendületes bővülésének és a nemzetközi együttműködési fórumok viszonylag hatékony működésének évtizedeiben, a meghatározó felfogás szerint helyénvaló, ha a nemzetállam üzleti, gazdasági vonatkozásokban visszavonul korábbi pozícióiból. Hullámvölgy követte tehát a hullámhegyet: a globális piacgazdaság uralkodóvá válásával, a gazdasági szuverenitás fogalma fokozatosan kikerült a közgazdaságtudományi diskurzus fő vonalából. A monetáris (pénzügyi) szuverenitás leginkább szűk értelemben, lényegében árfolyam-rendszerbeli, technikai kérdésként fordult elő, illetve egy még speciálisabb vonatkozásban, nevezetesen az államadósság finanszírozási zavaraira értelmezve (szuverén adósság, annak finanszírozása). Ha egyáltalán szóba került a kétezres évek elején a gazdasági szuverenitás, az leginkább mint a múlt évszázadaihoz kötődő csökevény, a zsákutcával fenyegető protekcionizmus ideológiája, vagy pedig tartalom nélküli illúzió szerepelt.

A témának ugyanakkor az *európai* kontextusban újabb aktualitást adott az integrációs folyamat az 1990-es évektől, amely mind államjogi, mind pedig gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai vonatkozásokban izgalmas és tartalmi kérdések sorát vetette fel. „Európában egyetlen ország kormánya sem maradt meg szuverénnek, ahogyan azt a diplomaták és az alkotmányjogászok fél évszázada elgondolták” – kezdődik *Wallace* írása a megosztott szuverenitásról, amelyben a szokásos, noha pongyola szóhasználat szerint európai országon EU-tagországot ért.⁷

A volt tervgazdaságok átalakulását követően az addig fél-szuverén vagy nemzeti szuverenitás nélküli államok sora született a Kelet-Közép-Európai térségben; gazdasági vonatkozásban viszont egy addigra erősen integrált Európába kerültek vissza. Mivel az európai integráció a kezdet óta mindenekelőtt gazdasági integráció, az érintett államok (tagok és tagjelöltek) felől nézve a gazdasági szuverenitás ügye valóban ismét kulcsfontosságú kérdés lett, és éppen az integráció elmélyülésének folyamat-jellege miatt, a gazdasági szuverenitás ügyét ki sem lehet kerülni. Az érintett nemzetek és politikai osztályaik számára a sajátos európai szuverenitási állapothoz való viszonyulásban érvényesül egy

⁶ PHILIP ZIEGLER: *The Sixth Great Power: Barings 1762–1929*. London: Collins, 1988.

⁷ WALLACE, WILLIAM (1999): *The Sharing of Sovereignty*. *Political Studies*, XLVII, 3, 503–521.

bizonyos választóvonal, amelyet a kulturális tényezőkön, helyi politikai viszonyokon, történelmi előzmények különbségein túl az időfaktor határoz meg: évtizedek óta tudott a megosztott szuverenitáshoz hozzácsokni a társadalom, vagy „készen kapta” azt. A posztkommunistának nevezett térségben – eltérő mértékben – mindenhol gondot okozott, hogy mire visszanyerték (elnyerték) a nemzeti önrendelkezést, annak tartalma egészen másnak bizonyult, mint amilyen történelmi emlék vagy idealizált elgondolás élt az érintettekben; a magyar ügyről lásd Gombár Csabának és szerzőtársainak még az EU-csatlakozás előtt írt könyvét.⁸ Majd még gyorsabb fokozatba kapcsolt az európai integráció, részben a monetáris unióhoz elvezető projekt következtében. Amint alapos áttekintésében *Halmai Péter* bemutatja, az államok (kormányok) döntéshozatala már most is lényeges vonatkozásokban tesz eleget a közösségi kötelezettségeknek, és a jövőben a tagországok csak komoly kockázatok mellett kerülhetik el a szuverenitás-áthelyezés eddigénél magasabb fokát.⁹

A 2008-at követő pénzügyi válság azonban új irányt szabott, nemcsak a gazdasági folyamatoknak, hanem az állam gazdasági szerepéről vallott nézeteknek is. A világméretű pénzügyi krízisre a legtöbb érintett állam a korábbi gyakorlattól eltérő gazdaságpolitikai válaszok adott. A döntéshozatali gyakorlat bőséges adatot és tényt produkált a szuverenitás visszaszerzésére irányuló törekvéseknek vagy legalább is a korábbinál *hangsúlyosabb szuverenitás-gyakorlási kísérleteknek* a konstataálására. A gazdasági ügyekben mérvadó globális hetilap, a *The Economist* a 2008-as pénzügyi válságot követő fejlemények kapcsán egyenesen *Leviatán* visszatéréséről írt – utalásként a mindenható állam Thomas Hobbes-i fogalmára.¹⁰ Valóban, a gazdasági szabadelvűség hívei félelemmel (míg persze a „neoliberális uralom” ellenzői örömmel) fogadták azt, hogy a korábbinál nagyobb költségvetési és szabályozói aktivitást láthatunk olyan vezető nyugati országokban, amelyek a válságot megelőző évtizedekben a gazdasági élet autonómiájának elvét hirdették. Itt tartunk most. Jelen esszé ennek a mostani hullámnak a mozgatóíval és várható lefutásával foglalkozik.

2. A szuverenitás tartalmi változásai

Az állami szuverenitás gazdasági vonatkozása, mint problematika, nyilván szorosán kötődik a globalizációs folyamathoz, annak alakulásához és társadalmi megítéléséhez. A piaczgazdasági rendszer a természetét, működési logikáját te-

⁸ GOMBÁR CSABA et al (szerk): *A szuverenitás káprázata*. Budapest, 1996.

⁹ HALMAI PÉTER: *Európai integráció és szuverenitás: A gazdasági kormányzás új dimenziói*. Magyar Tudomány, 2013/4: 411-421. p.

¹⁰ THE ECONOMIST: *The growth of the State: Leviathan stirs again*, 2010. <http://www.economist.com/node/15328727/print> (letöltve 2015.07.15.)

kintve *nemzetközi* jellegű. A nemzetállam szuverenitása viszont adott *területhez* kapcsolódik. Itt tehát inherens ellentmondás áll fenn. Ennek az ellentmondásnak adott új mozgásformákat és kereteket a globalizáció (mondializáció) korszakának kifejlődése, amely a szuverenitás régies, a késő-középkorhoz kötődő fogalmának újrafogalmazását tette szükségessé. Az államok gazdasági jogait és képességeit taglaló szakirodalmi hullámot, az akadémiai és politikai viták felizását különösen az indokolta, hogy a harmadik világban a gyarmatbirodalmak széthullottak, majd pedig a volt szovjet befolyási blokk felbomlott.

A nemzetközi jog szerint szuverén államok számának, a nemzeti határok hosszának a megnövekedése csak abban az esetben békíthető össze az áruk, szolgáltatások és termelési tényezők áramlását feltételező gazdasági logikával, ha a határ virtuális, de legalább jól átjárható, a jogi értelemben vett szuverén állam pedig nem él minden lehetséges eszközeivel, illetve másokéhoz hasonló eljárásrendet követ. Az anyagi és politikai értelemben vett *külső nyitottság* elve és a *nemzeti önrendelkezés doktrínája* között kell tehát megteremteni a kornak megfelelő mozgásformákat. Ezért vált ismét vizsgálati, kutatási témává a gazdasági szuverenitás ügye a közgazdaságtan és a gazdaságpolitika művelői körében: a politikai gyakorlat vetett fel új kérdéseket, mint e sorok írásakor azt például, hogy az Európai Unió (EU) valamely tagországának érdemes-e csatlakoznia a bankunióhoz, vagy sem. Sőt ennél nagyobb horderejű kérdést is produkált az élet: meglevő tagállam váljon-e ki az Európai Unióból (Egyesült Királyság) politikai döntések révén, vagy gazdasági események következtében (Görögország). A világ gazdaság szempontjából további nagyjelentőségű kereskedelmi tárgyalások zajlanak (TTIP - Transatlantic Trade and Investment Partnership) az Egyesült Államok és az EU között, valamint a TPP (Trans-Pacific Partnership) keretében az Egyesült Államok és főbb ázsiai és latin-amerikai partnerei között: ezek potenciálisan kihatnak az érintett államok külső szuverenitására.

3. Mi az új elem a mai szakmai vitákban?

E legutóbbi hullám értelmezéséhez az alábbiakban a téma három vonatkozását és ezekhez kapcsolódóan *három hipotézist* vizsgálunk. Az egyik vonatkozás a gazdasági folyamatok nemzetköziesedése, globalizálódása, immár egy súlyos következményekkel járó pénzügyi válsággal a hátunk mögött. Vajon a globalizációs folyamatokban bekövetkeztek-e olyan mélyreható változások, amelyek a modern piacgazdaság államának szuverenitás-felfogásáról, a néhány évtizeddel ezelőtt kialakult konszenzust kétségbe vonják? A megvizsgálandó hipotézis ezzel kapcsolatban az, hogy *a gazdasági folyamatok természetének változása miatt kerül más megvilágításba az államok külső szuverenitásának ügye*, vagy másképpen: a változások hatására kérdőjeleződik meg a mindeddig uralkodó

interdependencia-felfogás. Tudniillik, a világgazdaságba integrált fejlett, globális mércén meghatározónak számító piacgazdaságok, amelyek egyben liberális demokráciák (Egyesült Államok, EU, Japán, valamint az OECD legtöbb állama) továbbá az ilyen állam-típust célként tekintő „feltörekvő nemzetek” által dominált nemzetközi intézményrendszer (IMF/WB, WTO, ILO) résztvevői, a külső gazdasági nyitottság körülményei között, mindeddig interdependensként (egymással kölcsönös függésben lévőként) határozták meg magukat. A XX. század végén ez látszott a jövő kívánatos fejlődési irányzatának, annak a sokat hangoztatott felismerésnek az alapján, amely szerint a gazdasági jólét, a globális klímavédelem, a világméretű menekültügy, a szegénység és egy sor, hasonló, nagy horderejű társadalmi-gazdasági ügy előmozdítása csakis az egymástól való függés figyelembevételével lehetséges.

A kölcsönös függés tényének elfogadásával a pre-globalizációs korszakok szuverenitás-fogalma, okkal veszítette el relevanciáját a közgazdasági elmélet számára. És valóban, a nemzetgazdasági szuverenitás elérése vagy fenntartása, az utóbbi időkig valóban ritkán merült fel közgazdasági problémaként, legfeljebb csak a megkésett fejlődésű országok esetében, vagy mintegy a múlt csökevényeként. Ám ma nem csak a volt gyarmatokon, a harmadik világban, hanem a gazdaságilag legfejlettebbnek számító térségekben is megjelent a gazdasági szuverenitás kívánatos terjedelmének, tartalmának a témaköre, amibe az is beletartozhat, hogy túl korlátossá vált a nemzetállam gazdasági önrendelkezési tartománya. Bőven találni politikai nyilatkozatot, akadémiai elemzést, publicisztikát annak illusztrálására, hogy egyfelől a globalizációs folyamat túlfutott az ésszerű kereteken, másrészt – az előzőre válaszként – az államok igyekeznek visszaszerezni a mozgásteret a globalizáció erőivel szemben. Logikus tehát, ha rápillantunk arra a nézetrendszerre (hívjuk itt első hipotézisnek), amely szint létrejött/jön a *világgazdasági szerkezetben*, a globalizáció (a nemzetközi gazdasági és pénzügyi nyitottság) menetében, amely indokolja a gazdasági szuverenitás gondolatának reneszánszát.

A másik – ezzel szorosan érintkező – vonatkozás nem annyira a gazdasági-pénzügyi folyamatok világa, hanem a *nemzetközi rend*. A második hipotézis ennek megfelelően az, hogy jelentős átalakulás ment végbe a világméretű gazdasági és pénzügyi folyamatoknak az intézményi keretében: *teret vesztenek a „moderált szuverenitás” koncepcióját képviselő államok*, a nemzetközi viszonyrendet mind erősebben alakítják a belső és külső szuverenitást illetően aktívabb (korábbi korszakok felfogását követő) országok.¹¹ A hipotézis elfogadása mel-

¹¹ A szuverenitás fogalmának moderálásáról lásd JAKAB ANDRÁS: A szuverenitás fogalmának megszelídítése. In: PAKSY MÁTÉ (szerk.): *Európai jog és jogfilozófia*, Szent István Társulás, Budapest, 2008. Valójában nem a fogalom megszelídítéséről, hanem az abszolút (fejedelmi) hatalomgyakorlás európai rendjének és normáinak megszelídüléséről van szó (már ha egyáltalán valaha ténylegesen létezett a korlátlan belső szuverenitás és a minden tartalmi vonatkozásban érintetlen külső szuverenitás).

lett, az a megfigyelés szól, hogy a liberális demokráciák mellé felnövő és a nemzetközi rend alakításában a korábbinál nagyobb szerepet követő államok (leginkább a BRICS országai), a külső-belső szuverenitás másfajta, a korábbi időszakokban megszokotthoz közelebb álló koncepciót és tényleges gyakorlatot követnek.

A harmadik vonatkozás pedig *a gazdaság és a politika viszonya*; egy fokkal konkrétabban a gazdasági szereplők és a nemzetállamok kormányai közötti erőviszonyok ügye. Az ehhez kapcsolt vizsgálandó hipotézis pedig az, hogy érdeemben megváltozott vagy változóban van a politikai szereplő (szuverén) és a gazdaság közötti korábbi viszony, amely a válság előtti globális világrendben azzal volt leírható, hogy az állam kevés közvetlen kontrollt gyakorol a természetét tekintve internacionálisan működő gazdasági élet felett, tiszteletben tartva annak relatív autonómiáját.

E három vonatkozás értelemszerűen kötődik egymáshoz, és egy sor egyéb jelenséghez. Emiatt a hipotézisek formális elfogadását vagy elvetését meg sem kíséreljük ehelyütt. Mégsem haszontalan exponálni azokat a felvetéseket, amelyek kimondva vagy implicit módon feltételezve, jelen vannak a címül választott fogalom értelmezéseiben.

4. Függés vagy függetlenség? Kölcsönös függés!

A gazdasági és pénzügyi nyitottság mai viszonyai között, a szuverén (uralkodó, állam) fennhatóságára és döntései kikényszeríthetőségére vonatkozó korábbi fogalmak és feltevések nagy része már elavult. Kétségtelenül avítnak hat az európai múlthoz, egyebek mellett a *Jean Bodin*-i klasszikus meghatározáshoz kötődő felfogás, mely szerint a szuverenitás az alattvalók, állampolgárok felett gyakorolt *abszolút és örökös uralom*, ismérvei pedig a törvényhozói hatalom, a hadüzenet és a békekötés joga, a tisztviselők kinevezési joga, a legfőbb bírói fórum, a kegyelmezés és a hódolat fogadása, a súlyok és mértékegységek megállapításának, az adóztatásnak és a pénzverésnek a joga.¹² Nyilvánvalóan idejét múltnak számít a Bodin-i ismérvek közül a súlyok és mértékegységek megállapításának ügye, hiszen a méterrendszer, majd a fizikai, műszaki, egészségügyi, és legújabban az információs tevékenységek nemzetközi szabványai nélkül ma már elképzelhetetlen az életünk.¹³ Bár továbbra is a szuveréné az adókivetési jog, ám a mai viszonyok, és főleg az európai realitások e vonatkozásban árnyalt képet mutatnak, mivel bizonyos állami bevételek (így a vámok) esetében az ál-

¹² JEAN BODIN: *Az államról*, i. könyv, viii., Budapest, Gondolat Kiadó, 1987.

¹³ Mindez akkor is igaz, ha a brit vagy az amerikai kivételekre gondolunk: a mérföld, a pint, a gallon használatára, vagy a Fahrenheit skálára, és az illető nemzetek múltjához kötődő egyéb sajátosságokra.

lamnak be kell tartania a vonatkozó nemzetközi szerződéseket és a Világkereskedelmi Szervezetben (WTO) elfoglalt tagsági viszonyból fakadó korlátokat. Adóztatni sem lehet teljesen szuverén módon, például különbséget téve hazai és külföldi tulajdonú vállalkozások között, mihelyt az illető ország a nemzeti külön elbánást tiltó szervezetbe lép be (OECD, EU, NAFTA). Kimondható tehát, hogy a *külső szuverenitás* tartalmi kérdéseit illetően, a mai nemzetközi jogi és politikai rendben, az államok számos korábbi attribútummal csak részlegesen rendelkeznek, jogaikkal csakis külső korlátok között élhetnek.

Ehelyütt is érdemes azt exponálni, hogy a közvélekedés és számos szerző szerint, a globalizációs folyamat megnyirbálja az állami szuverenitást (annak klasszikus értelmezése szerintit, ha egyáltalán meghatározható ilyen). Mások viszont – így e sorok szerzője is – azt képviselik, hogy ami a kisebb méretű, anyagi erejű, kiterjedtségű országokat illeti, azok önálló államkénti létezése egyenesen a globalizációs keretnek köszönhető, hiszen a nemzetközi nyitottságban való nagymértékű részvétel nélkül, egyszerűen túl kicsik lennének a vesztfáliai szuverenitás értelmében vett nemzetközi egyenjogúság megszerzéséhez.¹⁴

Fontossága miatt külön ki kell térnünk a *monetáris szuverenitásnak* a saját pénznem meglétét feltételező értelmezésére. Ha van valami, ami régi idők óta a legnyilvánvalóbban tanúsította az állam szuverenitását, az a pénzverés gyakorlata volt. 2015-re viszont az Európai Unió tizenkilenc tagállama lépett be a Gazdasági és Monetáris Unió harmadik szakaszába, megválva az önálló fizetőeszköztől, lemondva a külső szuverenitás ezen eszközéről és egyben szimbólumáról.

Ugyanakkor a kifejlett demokráciákban a *belső szuverenitás* is korlátossá vált az állam és a polgárai közötti viszonyokat determináló „társadalmi szerződések” révén, azok tartalmi változásai folytán. Amikor a politikai diskurzusban visszatérő szókapcsolatként használjuk a *liberális demokráciát*, a mögött pontosan az a felismerés áll, hogy az európai államrend nem csupán demokratikus (hiszen demokrácia többféle lehet, a „népi demokráciák” is annak vallották magukat, és bizonyos procedurális ismérveket is felmutathattak ahhoz), hanem liberális is, azaz az egyén szabadságjogait elismeri, az egyéni autonómiákat tiszteli. Mindez lényeges a gazdasági rendszer típusai felől nézve is, hiszen az ember állammal szembeni autonómiájának jog által védett köreibe tartozik a tulajdonhoz, vagyontképzéshez, vállalkozáshoz, munkavállaláshoz kapcsolódó szabadság.

A szuverenitás külső korlátjairól már eddig is láttunk példákat, és ezek az elmúlt évtizedekben a fejlett piacgazdaságokban, valamint az azokra követendő

¹⁴ BOD PÉTER ÁKOS: Létezik-e közgazdasági értelemben szuverenitás ma Európában? In: TAKÁCS PÉTER (szerk.): Az állam szuverenitása. Eszmény és/vagy valóság. Gondolat Kiadó, MTA TK JTI – SZE DFK. 2015.

modellként tekintő piaci alapú országokban mind számosabbak lettek. Idővel a világ legtöbb államára jellemző *gazdasági nyitottság* valójában értelmezhetlenné tette a gazdasági szuverenitás fogalmának szó szerinti alkalmazását, hiszen a gazdaságokat piaci ügyletek tömkelege köti össze más gazdaságokkal, pontosabban az adott országban rezidens vállalatokat, háztartásokat és egyéb gazdasági szereplőket más országokban regisztrált gazdasági szereplőkkel. A gazdasági életnek mindennapi jellemzője a határokon átnyúló kapcsolat, legyen szó egyénekről vagy üzleti célú szervezetekről. Ennek a nyilvánvaló ténynek az alapján a gazdaságelmélet és a gyakorlati üzleti élet művelői általában *politikai szöfordulatnak, nem pedig közgazdasági terminusnak tekintik a gazdasági függetlenség fogalmát.*

A nemzetközi szervezetekben elfoglalt tagsági viszony és a mindennapos gazdasági nyitottság ténye azonban nem zárja ki azt, hogy a nyitottság *mértékét* és annak politikai, gazdaságpolitikai és gyakorlati *következményeit* közgazdasági elemzés tárgyává tegyük. A külkereskedelmi, nemzetközi pénzügyi kapcsolatok intenzitása, az adott ország gazdasági, pénzügyi nyitottságnak a mértéke ugyanis kihat a gazdaság működésére, és egyben az ország kormányának döntési terére is: azt szűkítheti, de bővítheti is.

Ha például, egy ország monetáris hatóságai *rögzített árfolyamrendszer* mellett döntenek, meghatározott arányban rögzítve a nemzeti fizetőeszköz értékét egy horgony-valutához, akkor ezzel az állam magát, valamint az ország területén tevékenykedő vállalatokat, személyeket mentesíti a horgonyvalutával szembeni árfolyamkockázattól, és ezzel javít a gazdaság működési feltételein. Ugyanakkor éppen e döntéssel együtt azt is el kell fogadnia, hogy az adott ország valutájának külső értéke (árfolyama) minden más fizetőeszközzel szemben olyan mértékben változik, ahogy a horgonyvaluta értéke alakul. Egyben azt is tudni lehet, hogy a kormányzat nem élhet a leértékelés eszközével. Továbbmenve: a rögzített árfolyamrendszert választó állam monetáris hatóságai nem alakíthatják szándékaik szerint a belső kamatlábak szintjét – és nem jogi vagy politikai korlátok, hanem *közgazdasági törvényszerűségek* miatt.¹⁵ Emiatt az árfolyamrögzítés, és különösen annak végletes formája, a közös valuta hasz-

¹⁵ A Nobel-díjas Robert Mundell munkásság nyomán lett ismertté a „lehetetlen hármasság”: egy országban nem lehet egyszerre rögzített árfolyam, nemzetközi szabad tőkeáramlás, és monetáris politikai (kamatszint-meghatározó) önállóság, mindig csak kettőt választhat meg szabadon az állam. Ha nem állít adminisztratív korlátokat a tőkeáramlás útjába, és rögzíti árfolyamát egy másik országhoz (amint azt Ausztria tette évtizedeken át az NSZK viszonylatában), akkor az egyik országon belül a kamatszintet a monetáris-politikai hatóságok nem alakíthatják saját elgondolásuk szerint. Ha viszont mindenáron önálló monetáris (értsd: kamatszint-meghatározó) politikát kívánnak folytatni, akkor vagy fel kell adni az árfolyam-rögzítést, vagy vissza kell állítani a devizakorlátozás rendjét: kettő cél elérhető, mindhárom nem. Ez esetben a monetáris önállóságot nem külső hatalom vagy jogi erő korlátozza, hanem a közgazdasági logika.

nálata, igen erős gyakorlati alkalmazkodást követel meg az érintett ország monetáris politikájában. Az alkalmazkodási kényszer nem ölt jogi formát, legfeljebb ha IMF-program keretében kényszerül nem-szeretnem intézkedésekre egy kormány, inkább arról van szó, hogy logikai kapcsolatok, közgazdasági törvényszerűségek akadályozzák meg szabad döntéseiben.¹⁶ Ezekkel a közgazdasági korlátozó feltételekkel a politikai osztály és a nagyközönség nincs teljesen tisztában, és az ismerethiány gyakran vezet el távoli erők, képzelt szereplők okolásához.

5. Más lett (lesz) a globalizáció?

Ezzel eljutottunk az első hipotézis érvényességének témájához. Mekkora változást hozott a gazdasági szuverenitás karakterében, terjedelmében a 2008-as pénzügyi válság? Elmondható-e, hogy annak következtében megáll, netán visszafordul a globalizációs folyamat, amely – mint láttuk – alapvetően behatárolja a klasszikus szuverenitási ismérvek gyakorlati megvalósulásának esélyeit? Alátámasztható-e az a sejtés, mely szerint a globalizáció természete van változóban, vagy annak intenzitása gyengül?

Nos, néhány év a Nagy Recesszió bekövetkezése után, nyilván nem elég a verdikt kimondásához, a hipotézis egyértelmű elvetéséhez vagy megerősítéséhez, de bizonyos gazdasági trendek látszódnak. Ilyen az, hogy a világ külkereskedelmi folyamatai, amelyek az 1930-es évek válságéveinek és a háborús esztendőknél a kivételével, rendszeresen gyorsabban bővültek, mint a világ országainak egyesített nemzeti jövedelme (a GDP vagy a GNP alakulásán mérve), 2009-től más mintát követnek. A külkereskedelmi forgalom a recesszió során a legfejlettebb országokban, és az azokhoz gazdasági-pénzügyi kapcsolatok révén szorosan kötődő térségekben hirtelen leesett, majd a válság akut szakaszának gyors lezáródásával 2010 után visszakorrigált, rövid időn belül eljutva a válság előtti szintre. Hasonlóan gyors helyreállítási reakció, ám lassabb középtávú növekedési trend jellemzi a külföldi közvetlen tőkebefektetések (FDI) alakulását.¹⁷

Ám a korábbi gazdasági növekedési dinamika a múlté, és az is bebizonyosodott, hogy nem szükségszerűen egynél nagyobb a gazdasági növekedés külkereskedelmi együtthatója. Inkább az mondható el,¹⁸ hogy az 1980-as évek közepétől két évtizeden át rendkívüli volt a külkereskedelmi bővülés, három

¹⁶ BOD, 2015.

¹⁷ UNCTAD: *World Investment Report, 2014*. New York and Geneva, 2014

¹⁸ HOEKMAN, BERNARD: *The Global Trade Slowdown: A New Normal?* CERP Press. A VoxEU.org eBook. 2015 http://www.voxeu.org/sites/default/files/file/Global%20Trade%20Slowdown_nocover.pdf (letöltve 2015.07.15.)

fő okból: a kelet-közép-európai térség visszaintegrálódása a világgazdaságba, a Kínai Népköztársaság külpiaci nyitása, valamint a globális nagyvállalatok termelési-értékesítési értékláncának a meghosszabbodása kiszervezések révén. A 2000-es évek első évtizedének közepétől azonban a két térség átalakulása már új szakaszba lépett, az egykori gyors nyitás, mint átmeneti tényező, már nem hatott ugyanolyan mértékben, és több ok miatt a termékek előállításának korábban igen hosszú, számtalan ország termelőjét érintő értéklánca is ma gyakran rövidebb, mint korábban.

Mégsem kellene azt leszűrni, hogy magának a globalizációnak nevezett folyamata lenne visszafordulóban. A külkereskedelmi ütemcsökkenés vizsgálata egyaránt mutat ciklikus és strukturális tényezőket: a világméretű gazdasági ciklus újbóli nekilendülése helyreállíthatja a korábbi dinamika egy részét, míg viszont a szerkezeti átalakulás új pályákat jelöl ki.¹⁹ Az új jelenségek között valóban megjelennek olyanok (így a protekcionizmus újbóli feltűnése, a regionális gazdasági együttműködés megerősödése a korábbi fragmentált globális értéklánckok rovására), amelyek a külkereskedelmi volumen addigi bővülési ütemének fennmaradása ellen hatnak. Amint magyar kutatók kimutatták, a globalizációs folyamatot korábban hullámzó mozgás jellemezte, és a keleti gazdaságok (újra-)bekapcsolódása területi változásokkal járt a világméretű tőkeáramlásban, maga a pénzügyi globalizáció nem állt le, és nincsenek ilyenre utaló jelek.²⁰ Noha nem látszik elégséges ok annak kimondására, hogy a gazdasági és pénzügyi nyitottság viszonyaiban, minőségi változást prognosztizáljunk a belátható időtávra, a továbbiakban mind a regionális erőviszonyok átalakulása ügyével, mind a neo-protekciónizmussal foglalkoznunk kell, hogy értelmezni lehessen a gazdasági szuverenitáshoz való viszonyulás módosulásainak mozgatóit és jellemzőit.

6. Átalakulóban a világgazdasági rend?

Ha a globalizációs jelenségtömeget nem kezdte is ki a Nagy Recesszió, a fejlett nyugati gazdaságok globális pozícióját jelentősen gyengítette a visszaesés, amely az Egyesült Államokból, az EU-ból és Japánból álló, nagy triászt sokkal erősebben érintette – legalább is közvetlenül a 2008-as pénzügyi krízist követően – a világ többi részénél. Igen ám, de a triász részaránya az 1950-es évektől a 2000-es évek elejéig csaknem egyenletesen csökken, és a középtávú előrejelzések is a Nyugat részarányának további mérséklődését,

¹⁹ HOEKMAN, 2015

²⁰ KATONA, KLÁRA – LRVA, LÁSZLÓ – ÁCHLETT, ANDRÁS: *Stages of globalisation. Alternative Ways from Eastern Europe and the Far East.* Budapest, Kalligram, 2013

az ún. BRICS-országok, de főként Kína arányszámának emelkedését tartalmazzák.²¹

Kérdés persze az, hogy a globális gazdasági arányváltozás – és egyben: erőviszony-változás – nem hat-e ki mégis az előzőekben érintett problematikára: azaz a triásszal szemben megerősödő szereplők nem fordulnak-e szembe a globalizációval, vagy nem adnak-e annak olyan tartalmat, amely miatt hamarosan *új világrendről* kellene beszelnünk. Nos, a politikai értelemben vett Dél gazdasági-társadalmi folyamainak elemzése nem azt mutatja, hogy az erejüket és nemzetközi befolyásukat növelő szereplők elvetnék az áruk és tőkék, határon túli mozgásának szabadságára (és így egyben a nemzetgazdasági keret relatív háttérbe szorulására) épülő globális világrendet.²² A Kínai Népköztársaság gazdasági felemelkedéséből, az indai gazdasági növekedés gyorsulásából, és általában a nem-nyugati államok gazdasági térnyeréséből semmiképpen sem következik visszatérés a globalizáció előtti világ viszonyaihoz.

Viszont magának a globális rendnek a szabályaiban, intézményeiben valóban várhatók folyamatos elmozdulások. Amikor a fejlett világ államai a külső szuverenitásuk körébe sorolható jogköreikből olyan sokat áthelyeztek nemzetközi szervezetekhez (ENSZ, WTO, IMF, Világbank, BIS), akkor azt annak tudatában tették, hogy általános civilizációs értékeik (és nemzeti érdekeik) érvényesülni fognak. A nem-nyugati országok súlyaránya azonban növekvőben van ezen politika-formáló és szabályalkotó szervezetekben. Az is jelzi a korszakos változást, hogy a vezető nyugati hatalmak alkotta G6, G7 helyébe (vagy legalább is mellé) lépett a G20. Abban pedig a nyugati típusú demokráciáktól nagyon eltérő társadalmi rendű és értékrendű országok is találhatók Oroszországtól, a kommunista Kínán át Dél-Afrikáig. Ezeknek az államról, szuverenitástól vallott felfogása, tényleges kormányzati gyakorlata sokban különbözik a nyugati normáktól.

Mindezt kimondva azonban arra is utalni kell, hogy a politikai értelemben vett *Dél* globális gazdasági súlynövekedéséből nem szabad azonnali és drasztikus stratégiai változásokra következtetni. A publicisták hajlamosak a változások dramatizálására, amint azt látni lehetett annak idején a *japán gazdasági*

²¹ INTERNATIONAL MONETARY FUND: *World Economic Outlook*, 2013. Washington DC., 2013. Az újabb előrejelzések némileg más képet mutatnak: a korábban igen gyorsan fejlődő BRICS-csoport országaiban felszaporodtak a belső szerkezeti bajok. Az IMF 2015 júliusi felülvizsgált előrejelzése már a címében jelzi, hogy a fejlett országokban gyorsul, a fejlődő és „felemelkedő” országcsoportban a korábbihoz képest némileg lassul a növekedés (IMF, 2015). Sőt 2015-ben Brazíliára, Oroszországra recesszió vár. Ettől függetlenül sok vélemény szerint a fejlett világban a kialakult magas jövedelmi szinten való tartós stagnálás a legvalószínűbb scenárió, amiből a politikai értelemben vett Nyugat globális gazdasági részarányának további lassú mérséklődése vetíthető előre, noha talán a korábbinál lassabb folyamat részeként.

²² DARGIN, JUSTIN (ed): *The Rise of the Global South. Philosophical, Geopolitical and Economic Trends of the 21st Century*. World Scientific Publishing Co. 2013.

csoda korszakának csúcán: a növekedési trendet a további évtizedekre kivetítve, 1990 után, az Egyesült Államokra nézve valóban meghökkentő távlatok adódtak – majd Japán nagy korszaka lezárult, és két évtizede szekuláris stagnálásának megértése okoz fejtörést az elemzőknek. De hozható közelebbi példa: Németországot a gazdasági szaklapok Európának, az euró-övezet beteg emberének nevezték csupán egy évtizede.²³ Hiba lenne tehát kizárni a korábbi növekedési trendek megváltozását, mindkét irányban.

Továbbá azt is érdemes belátni, hogy néhány említett esetben (Kína, Oroszország, India), a korábbi globális részesedés helyreállítása vagy megközelítése olvasható csak ki a gazdasági adatokból. A hosszú távú termelési statisztikák azt mutatják, hogy Kína, a mai növekedési trendjének folytatása esetén (amelynek egyre kisebb az esélye) a belátható időkben csupán a 19. század eleji pozícióit foglalja el – amely mellett világméretű érdekérvényesítési képességei szerények, különösen Nagy-Britanniával, majd később az Egyesült Államokkal egybevetve. Ez is arra figyelmeztet, hogy a nemzeti jövedelmi mutatók és a globális rendben elfoglalt *stratégiai pozíció* között nem áll fenn egyszerű megfelelés.

Végül az is látható, hogy egy ország vagy térség gazdasági súlyarány-növekedése csak nagy késleltetéssel és sokfajta áttétellel érvényesül a nemzetközi normákat meghatározó szervezetekben, amint ezt a Nemzetközi Valutaalap kvótáinak újraelosztása körüli elhúzódó viták, alkudozások alakulása jelzi.²⁴ Következésképpen kimondható, hogy kevés esélye látszik annak, hogy a témánk szempontjából kritikus fontosságúnak számító nemzetközi szervezetekben, ország-csoportokban gyors és egyértelmű átrendeződés menjen végbe a belátható időhorizonton.

7. Új államfelfogás, új szuverenitás-definíció?

Marad végül a harmadik hipotézis. Vajon a pénzügyi válság valóban visszahozza a Leviatánt? Nos, az állami szerepfelfogás kérdéskörét kétségtelenül új megvilágításba helyezték a 2007 utáni fejlemények. A kormányzati válságkezelés eszközei között megszorodtak az ún. *nem konvencionális gazdaságpolitikai megoldások*: további gazdasági liberalizálás helyett újraszabályozás, privatizáció helyett államosítás.

²³ *The sick man of the euro. The biggest economy in the euro area, Germany's, is in a bad way. The Economist*, 3rd 1999.

²⁴ A 2015 júliusi állapotok szerint az IMF-ben a szavazati erőt képviselő kvóta-arányokra néhány példa: Belgium 1,9%, Kanada 2,7 %, Kína 4,0%, Franciaország 4,5 %, India 2,4 %, Japán 6,6 %, Egyesült Államok 17,7 %. INTERNATIONAL MONETARY FUND : *Slower Growth in Emerging Markets, a Gradual Pickup in Advanced Economies. World Economic Outlook Update. Washington DC. July 2015.* <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/update/02/pdf/0715.pdf> (letöltve: 2015.07.15.)

Jól látható, hogy komoly gazdasági válság időjén, a nemzetállam (pontosabban az annak nevében fellépő politikai vezetés) aktivizálja magát. Ilyenkor akár vissza is vehet olyan hatásköröket, amelyeket korábban az üzleti élet önszabályozó testületeinek vagy nemzetközi fórumoknak engedett át, a korszak uralkodó felfogását követve. A jövő szempontjából azonban kevésbé az a lényeges, hogy a válságos években milyen területekre lép be (újra) az állam, mint az, hogy végleges szándékkal vagy ideiglenesen teszi. Az alapos áttekintés megmutatja, hogy a nyugati országokban végrehajtott államosítás, amely, *par excellence* szembe megy a válságig uralkodó politikai, gazdaságpolitikai felfogással, nem támaszkodik etatista ideológiára: a gyakorlati döntéshozatalra leginkább az *átmeneti* állami reaktiválódás jellemző.²⁵

A válság során, a gazdaságpolitikai elméletben meggyengül (egy időre) az addigi intellektuális és akadémiai fősodor. A nemzetközi normák és az elfogadott gyakorlatok (best practices) átrendeződnek, részben annak hatására is, hogy a meghatározó (nyugati) hatalmak világgazdasági részaránya a korábban tárgyalt okok miatt és módon lecsökkent, és bizonyos fokig a világpolitikai súlyuk is mérséklődött. De témánk felől nézve a globális erőviszonyok kúszó módosulásánál lényegesebb mindaz, ami a meghatározó országokon belül végbement. A pénzügyi válság okai között ugyan kimutatható egy sor kormányzati hiba, mégis a politikai osztály gyorsan mozdult, és alapvetően a gazdaság szereplőit, főként a nagyközönség által amúgy sem kedvelt bankokat okolta a krízis kitöréséért. Gyakran a bankok részvényeseire (és néha a nagyobb betétek és letétek tulajdonosaira) komoly terheket róttak ki. Általában véve erősödött az államok szabályozó aktivitása is, félretéve azt a korábbi elvet, mely szerint az érintettek önszabályozása a társadalmilag leghatékonyabb megoldás.

Az *állami szerepfelfogás* vonatkozásban valóban nagyon más a helyzet, mint a válság előtti időszakban, amikor az üzletről szóló közbeszédben szinte tabunak számított a bankokkal és általában a nagyvállalatokkal szemben kemény állami fellépés. A neoliberális doktrína, valamint a hagyományos marxista társadalomkép szerint erőtlén a nemzetállam az üzleti körökkel („nagyitőkével”) szemben; az előbbiben ez érdemként, az utóbbi ideológiájában ugyanez vádként szerepel. Ugyanakkor a tényleges folyamatok elemzése ettől eltérő valóságot tár elénk. Érdemes csupán felidézni a korábban példálózóan megemlített nagyhatalmú magáncégek sorsát: mi is lett az AT&T-vel és a Barings Bankkal? Az első ugyan megvan, de drasztikus hatósági beavatkozást szenvedett el, amelynek következtében piaci ereje ma nem mérhető a fénykorában elérthez, az utóbbi pedig döntően belső hibákból (és bizonyos szabályozói elégtelenség

²⁵ VOSZKA ÉVA: *Államosítás, privatizáció és gazdaságpolitika: a főirány szétföredezése. Közgazdasági Szemle (megjelenés alatt). 2015*

következtében) kihullott a piacról. A piacgazdasági rendszerben a magánvállalat (családi vagy társas) tehet szert hatalmas anyagi erőre, de mégis véges életű, sokféle kockázatnak kitett intézmény. Az államok sorsa is sokféleképpen alakult a mögöttünk hagyott évszázad során a világ számos részén, mégis elmondható, hogy az üzleti vállalkozásokétól eltérő, azokénál masszívabb dimenziói vannak a létezésének.²⁶

Ha tehát a *gazdasági szuverenitás* fogalmát az előfordulás többségét követve, az állam (hatóságok, kormány) külső és belső mozgásteréként értelmezzük, akkor azt látjuk, hogy a krízist követően az országok többségében növekedés figyelhető meg. Ám ez leginkább annak tudható be, hogy a fogalom használói a gazdasági szereplőkkel (hazai és külföldi cégekkel, a tőkepiaccal) valamint a nemzetközi pénzügyi szervezetekkel szemben definiálják az állam gazdasági mozgásterét, és ebben az értelemben valóban fennállhat az állam megerősödése. Ami azzal egyenértékű, hogy a válságos években a gazdaság nagyhatalmúnak érzett magánszereplői sokat vesztek a hatalmukból, társadalmi reputációjukból – részben a nemzetállam javára. Ugyancsak az integrációs szervezetek iránti bizalom, elismertség visszaesése az, ami Európában a tagállamok felértékelődésének kétségtelen folyamatait magyarázzák.

8. Következtetések

A világgazdaság meghatározó térségeinek nagy folyamatait áttekintve, kirajzolódik néhány olyan intézményi-gondolati-politikai irányzat, amely indokoltá teszi az állami szuverenitás fogalma és tartalma iránti újabb érdeklődést, immár a gazdaságilag fejlett térségekben is.

A szuverenitás ügyének reneszánszát Európában elkerülhetetlen módon előhívta az a tény, hogy az *országhatárok* Európa keleti felében jelentősen megváltoztak 1990 után: szuverén államok jöttek létre, vagy nyerték vissza függet-

²⁶ Nem perdöntő vonatkozás, de érdemes megjegyezni, hogy a nagyvállalatok forgalmának egy-egy kisebb méretű állam bruttó hazai termékéhez való viszonyítása, és e két szám alapján a valamely transznacionális cég „nagyobb hatalmának” sugallása, ami a publicisztikában gyakran előfordul, roppant félrevezető. A vállalati mérlegfőösszeg közvetlenül nem vethető össze egy ország nemzeti számlái alapján kimutatott GDP-vel, mely hozzáadott érték mutató. Ezért a szakmai kiadványok, mint az UNCTAD dokumentumai, a vállalati hozzáadott értéket viszonyítják illusztrációs céllal az államok GDP-jéhez. Ilyen alapon kerül egymás mellé, mondjuk Magyarország és a General Motors. Egyébként is az államháztartás konszolidált mérlege lenne kézenfekvőbb az állam versus nagyvállalat szembeállításához. Másfelől, a valóban nagyméretű transznacionális cégek (mint a GE, Coca Cola vagy Microsoft) sok állam területén, sokféle jogi, szabályozási rendszerben tevékenykednek, törekedve költségeik leszorítására és bevételeik növelésére: a csoportszinten kimutatott éves profit valóban lehet igen nagy egy kisebb méretű állam GDP-jéhez képest, de egy-egy országban az illető nagyvállalat mégis csupán egy a sok vállalat között.

lenségüket. Mindezt olyan korszakban következett be, amelyet az önkéntes integrálódás évtizedei előztek meg a földrész többi országában. Az új tagok 2004-es és azt követő belépéséig, az európai integrációs folyamat nagymértékben átformálta a szuverenitás jogi-politikai gyakorlatát és fogalmát, ám ezt az új tagok társadalma, politikai osztálya láthatóan nem könnyen értette meg, nehezen internalizálta.²⁷

A közös európai pénz 1999-es bevezetése pedig különösen kiélezte a mérsékelt szuverenitás-megosztás és a még sokkal mélyebb integráció hívei közötti ellentéteket, mivel a *valutaövezet* hatékony működtetéséhez kétségtelenül szorosabb költségvetési együttműködés kellene a tagállamok között. Az önálló monetáris politikához való ragaszkodás viszont, az arctalan tőkepiacnak teszi kiszolgáltatottá a nemzetgazdaságokat (és főleg a kis és közepes méretű és fejlettségű országokat, azaz a többséget) – csak éppen a függés nem annyira kézenfekvő és nyilvánvaló, mint az integrációs keretben.

További fontos trend, a korábban a harmadik világba tartozó országok világgazdasági térnyerése. Ezek az államok – előéletük, belső viszonyaik, érdekeik alapján teljesen érthetően – más külső és belső szuverenitás-felfogást követnek. Mivel részarányuk, befolyásuk növekszik a nemzetközi szervezetekben, így a nem-nyugati, azaz kevésbé „megszelídített” szuverenitás-változatot viszik be idővel azok gyakorlatába (egyelőre az IMF vagy a WTO gyakorlatában mindez egyértelműen még nem mutatható ki). A világgazdaságban az *üzleti gyakorlatot* – itt nem tárgyalt módon – formálja a nem-nyugati jellegű rezsimek állami vállalatainak, szuverén alapjainak és a politikai hatalomhoz közel álló, félig-független magánvállalatok növekvő jelenléte. Ezek révén a *nemzeti protekcio-*

²⁷ Jelen esszének nem kiemelt tárgya a magyar helyzet. Ám megemlítendő, hogy a 2010 utáni magyar politikai irányvonal különösen markáns példa arra, hogy a visszanyert nemzeti szuverenitással élni kívánó politikai vezetés milyen erős verbális és gyakran tartalmi konfliktusba keveredhet az országot új tagállamként befogadó közösség addig kialakult érték- és intézményi rendjével. A legtöbb vonatkozásban nem áll egyedül a magyar vezetés. A „pénzügyi szabadságharc” meghirdetése, vagy az uniós szabályalkotó gyakorlat verbális kritizálása, minősítése lehet (sikeres vagy kétséges) eszköze is a kormány által értelmezett nemzeti érdek érvényesítésének, de esetünkben a magyar vezető körök sajátos állampelfogását és világképét tükrözik. A sokat vitatott, nemzetközi fórumokat is megjárt ügyek helyett, álljon itt egy olyan miniszteri nyilatkozat, amely alapjaiban mond ellen a Római Szerződésben lefektetett, és azóta továbbvitt európai integrációs elveknek a versenyszabadság védelme, illetve a vállalati tulajdonos nemzetisége szerinti megkülönböztetése ügyében. A Kormányinfo 15. hét keretében tett nyilatkozata szerint a magyar kormány célja az, hogy „az eddig külföldiek kezében levő jogokat a magyar társadalom számára visszaszerezzünk, és azt (sic) lehetőség szerint szét is osszunk” – utalva a munkahelyi étkeztetésben korábban részt vevő francia cégek kiszorítására, illetve az Európai Bizottság által vizsgált ágazati külön adók közül, a dohányipar és a belkereskedelem nagyvállalataira kivetett adókra”. Kormánytisztviselőktől bőven lehet idézni, amint a különadókat a „multikra” kivetett teherként aposztrofálják. <http://www.kormany.hu/hu/miniszerelnokseg/video/kormanyinfo-17-buncselekmey-lehet-a-hatarsertes> (letöltés: 2015.07.01.)

nizmus új eszközei jelennek meg, ami kiválthatja a szabad piaci elvekre épülő (gyakorlatában persze kompromisszumos) nemzetközi kereskedelmi játékszabályok folyamatos átalakulását. A hátrányosan érintett felek között pedig felgyorsíthatja a regionális együttműködést, térségi vagy értékrendi integrálódás tendenciáit, a részt vevő államok szuverenitásának további megosztása, közös gyakorlása révén.

A nagyvállalatok és bankok („big business”) reputáció-vesztése következtében a nagy pénzügyi krízis nyomán általában jelentősen aktivizálták szabályozó tevékenységeiket az államok. A gazdasági élet újrapolitizálódásának utóéletét nehéz előre látni. A válság elmúltával néhány helyen visszaáll a *status quo ante*, bár a krízis tapasztalatai beépülnek a kormányzati gyakorlatba, jogrendbe. Máshol tartósabbnak mutatkozik a kormányzati aktivizálódás, főleg annak hatására, hogy a gazdasági növekedési ütem immár tartósnak mutakozó lassulásával kiéleződnek a társadalmon belüli elosztási konfliktusok, a demográfiai folyamatok miatt amúgy is fenntarthatatlan jóléti rendszerek *folyamatos válságkezelést* tesznek szükségessé.

Ugyanakkor nem mutatkozott a Nagy Recesszió nyomán olyan ideológiai rendszer a fejlett világ meghatározó országaiban, amely a modern kapitalizmus helyében lépne. Így lassan, inkrementális változások révén formálódik az *új rend* („New Normal”), amely beépíti a válság utáni realitásokat, és a globális hatások következményeit a fennálló intézményi-politikai rendbe. Ennek a konszolidációs folyamatnak a következtében okkal került vissza a gazdaságelméleti diskurzusba az állami hatalomgyakorlás szükséges, kívánatos terjedelme, módzata, egyszóval a gazdasági szuverenitás ügye.